

فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیک

سال هجدهم، شماره ۸۱، پائیز ۱۳۹۹

مقاله پنجم، از صفحه ۱۲۶ - ۱۰۳

مقاله پژوهشی: ژئوپلیتیک انسانی منطقه شمال شرق کشور مؤثر بر تدوین

راهبردهای دفاعی جمهوری اسلامی ایران

سیدیحیی صفوی^۱، علی جهانشاهی^۲، مهدی کامکار^۳

پذیرش مقاله: ۹۹/۰۴/۲۱

دریافت مقاله: ۹۹/۰۲/۲۰

چکیده

منطقه شمال شرق کشور به دلیل همسایگی با کشورهای ترکمنستان و افغانستان دارای ویژگی‌های خاص ژئوپلیتیکی است که بدون در نظر گرفتن این عوامل ژئوپلیتیکی ارائه راهبردهای دفاعی مناسب و مؤثر امکان‌پذیر نمی‌باشد، لذا تحقیق حاضر می‌کوشد که به شناسایی یکی از مهم‌ترین عوامل ژئوپلیتیکی مؤثر بر تدوین راهبردهای دفاعی جمهوری اسلامی ایران، یعنی عامل ژئوپلیتیک انسانی بپردازد. این پژوهش از لحاظ نوع تحقیق، کاربردی - توسعه‌ای است که به روش توصیفی - تحلیلی انجام پذیرفته است. به منظور رسیدن به هدف تحقیق از طریق پرسشنامه و به روش نمونه‌گیری تمام شمار از نقطه نظرات ۶۰ نفر از خبرگان لشکری و کشوری و صاحب‌نظران در حوزه جغرافیای سیاسی، به‌ویژه ژئوپلیتیک و راهبرد دفاعی در سطح نیروهای مسلح و منطقه شمال شرق کشور استفاده گردید. داده‌های جمع‌آوری شده با استفاده از روش‌های آماری توصیفی و استنباطی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت تا برای سؤالات پژوهش پاسخ مناسبی ارائه گردد. نهایتاً، ۱۸ عامل ژئوپلیتیکی انسانی مؤثر بر تدوین راهبردهای دفاعی جمهوری اسلامی ایران در منطقه شمال شرق کشور شناسایی گردیدند که در قالب عوامل چهارگانه قوت و ضعف و بسترهای فرصت‌آفرین و تهدید زا (۲ عامل قوت و ۶ عامل ضعف، ۳ عامل فرصت، ۷ عامل تهدید) برشماری گردیدند.

واژگان کلیدی: عوامل ژئوپلیتیکی انسانی، منطقه شمال شرق کشور، راهبردهای دفاعی

۱ استاد جغرافیای سیاسی، دانشگاه جامع امام حسین (علیه‌السلام)

۲ دانش‌آموخته مدیریت راهبردی نظامی، دانشگاه عالی دفاع ملی (نویسنده مسئول) Javbeh74@gmail.com

۳ استادیار امنیت ملی، دانشگاه عالی دفاع ملی

مقدمه

تأمین امنیت ملی مهم‌ترین هدف هر کشوری محسوب می‌گردد و با تأمین آن سایر اهداف نظام تحقق می‌یابد، تأمین امنیت ملی مستلزم شناخت چالش‌ها و تهدیدات بالقوه و همچنین فرصت‌های موجود در محیط منطقه‌ای و بین‌المللی و اتخاذ راهبردهای دفاعی^۱ متناسب با آن‌ها است. نظریه پردازان ژئوپلیتیک معتقدند، ژئوپلیتیک یکی از مؤلفه‌های مهم در تعیین قدرت کشورهاست و توجه به مبانی و اصول ژئوپلیتیک موجب کسب قدرت می‌شود (عزتی، ۱۳۸۲: ۲). لذا درک صحیح از نقش و تأثیر متغیرهای ژئوپلیتیک می‌تواند تأثیر بسزایی در شکل‌گیری راهبردهای دفاعی و امنیتی یک کشور بگذارد (حافظنیا و دیگران، ۱۳۹۱: ۹).

کشور جمهوری اسلامی ایران با داشتن مرزهای آبی و خاکی گسترده در یکی از حساس‌ترین موقعیت‌های ژئوپلیتیک جهان قرار گرفته است و یکی از حساس‌ترین مناطق ژئوپلیتیکی ایران، منطقه شمال شرق کشور است. بعد از پیروزی انقلاب اسلامی صرف‌نظر از درگیری‌های مرزی در مرزهای جنوب و غرب کشور به دلیل جنگ تحمیلی، بیشترین درگیری‌ها و کشمکش‌ها در مرزهای شرقی جمهوری اسلامی ایران بوده که متأثر از عوامل تهدیدزایی مانند بی‌ثباتی دولت و ضعف حکومت مرکزی افغانستان و نبود تمایل و اشرافیت کامل و لازم در کنترل مرزهای مشترک، گسترش اندیشه‌ها و شکل‌گیری گروه‌های تکفیری و سلفی از جمله داعش در کشورهای هم‌جوار شمال شرق کشور به‌ویژه افغانستان، فعالیت و حضور قدرت‌های منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای با محوریت آمریکا در افغانستان و نفوذ رژیم صهیونیستی در ترکمنستان، تبعیت دولت جدید افغانستان از سیاست‌های منطقه‌ای آمریکا و کشورهای حوزه خلیج فارس به‌ویژه عربستان، فعالیت شبکه‌های سازمان‌یافته قاچاق مواد مخدر، سلاح، انسان و کالا، حضور غیرقانونی اتباع بیگانه، طولانی بودن مرزهای آبی و خاکی و همچنین اختلافات مرزی مشترک با کشورهای هم‌جوار منطقه و ... می‌باشد (معاونت اطلاعات قرارگاه شمال شرق، ۱۳۹۶). از سوی دیگر، وجود مشکلات و ضعف‌های داخلی در استان‌های حوزه شمال شرق کشور مانند خشک‌سالی و بحران آب، گسترش نارضایتی‌های اجتماعی، بیکاری گسترده، افزایش نرخ رشد اعتیاد، حاشیه‌نشینی گسترده در اطراف شهرها به‌ویژه مشهد مقدس، ضعف در زیرساخت‌های سیاسی، اقتصادی و عمرانی و ... موجب افزایش نگرانی‌ها در مورد شرایط ویژه منطقه شده است.

در وضعیت کنونی، منطقه شمال شرق کشور در ابعاد مختلف از جمله عوامل ژئوپلیتیک و مسائل دفاعی - امنیتی به عنوان یک منطقه حساس محسوب می‌گردد. در بیان اهمیت منطقه شمال شرق کشور می‌توان به فرمایش مقام معظم رهبری حضرت امام خامنه‌ای^(مدظله‌العالی) در خصوص برقراری امنیت و تقویت آمادگی نظامی منطقه شمال شرق کشور بسنده کرد که می‌فرمایند: «تهدیدات شرق کشور از غرب کشور مهم‌تر است، خطرناک‌تر از منطقه جنوب شرق، شمال شرق است». لیکن علی‌رغم موارد فوق‌الذکر مبنی بر حساسیت ویژه منطقه شمال شرق کشور، این منطقه از منظر مطالعات ژئوپلیتیکی و راهبردی مورد کم‌توجهی قرار گرفته و موجب از دست رفتن بسیاری از فرصت‌ها و افزایش و نزدیکی تهدیدات علیه منافع ملی کشور در این حوزه شده است. به بیان بهتر، با توجه به وجود نقاط قوت داخلی و عوامل فرصت‌آفرین محیطی ویژه منطقه شمال شرق جمهوری اسلامی ایران مانند وجود بارگاه ملکوتی آقا علی بن موسی‌الرضا^(علیه‌السلام) در مشهد مقدس (پایتخت معنوی جهان اسلام)، داشتن مشترکات تاریخی، فرهنگی، قومی و مذهبی و منابع مشترک با کشورهای هم‌جوار افغانستان و ترکمنستان، دسترسی به بازار منطقه، موقعیت منحصر به فرد ترانزیتی ایران و ...، فقدان وجود راهبردهای دفاعی مدون و علمی در منطقه شمال شرق با تأکید بر نقش عوامل ژئوپلیتیک که به عنوان نقشه راه استفاده از نقاط قوت و فرصت به منظور کاهش ضعف‌های داخلی و مقابله با تهدیدات محیطی، یکی از خلأهای مهم دفاعی کشور است. در راستای احصاء راهبردهای متقن و مناسب منطقه شمال شرق کشور، اولین گام شناسایی عوامل ژئوپلیتیک مؤثر در منطقه است که این مهم هدف اصلی تحقیق حاضر می‌باشد که به‌طور ویژه به شناسایی و احصاء عوامل ژئوپلیتیکی انسانی به عنوان یکی از مهم‌ترین عوامل ژئوپلیتیک مؤثر بر تدوین راهبردهای دفاعی جمهوری اسلامی ایران در منطقه شمال شرق کشور، تعیین می‌گردد. تحقیق حاضر تلاش می‌کند که به دو سؤال اساسی پاسخ دهد: ۱. مهم‌ترین عوامل مؤثر ژئوپلیتیکی انسانی مرتبط با راهبردهای دفاعی جمهوری اسلامی ایران در منطقه شمال شرق کشور کدام‌اند؟ و ۲. مهم‌ترین عوامل قوت، ضعف، فرصت و تهدید انسانی مرتبط با راهبردهای دفاعی جمهوری اسلامی ایران در منطقه شمال شرق کشور کدام‌اند؟ ضمناً با توجه به هدف تحقیق، در این پژوهش محقق از تدوین فرضیه و محدود نمودن تحقیق در حیطه آن، خودداری نموده و در ادامه، روند تحقیق به صورت مسئله محور و بر اساس هدف و سؤالات پژوهش دنبال می‌شود.

در بیان اهمیت و ضرورت پژوهش حاضر باید اشاره کرد که در عین وجود حساسیت ژئوپلیتیکی منطقه شمال شرق کشور به واسطه وضعیت بحرانی کشورهای همسایه به ویژه افغانستان، مطالعه و بررسی خاصی در خصوص عوامل ژئوپلیتیکی انسانی مؤثر بر راهبردهای دفاعی جمهوری اسلامی ایران در منطقه شمال شرق کشور، انجام پذیرفته است و همچنان در بخش‌های زیادی نیازهای پژوهشی در این حوزه احساس می‌شود. لذا با توجه به شرایط ژئوپلیتیکی ویژه منطقه شمال شرق کشور از لحاظ انسانی و نظر به نقش و تأثیر عوامل ژئوپلیتیکی انسانی در شکل‌گیری راهبردهای دفاعی کشور، تحقیق حاضر با بررسی عوامل ژئوپلیتیکی انسانی در قالب بسترهای فرصت‌آفرین^۱ و یا تهدید زا^۲، به همراه واکاوی عناصر قدرت^۳ و ضعف^۴ انسانی جمهوری اسلامی ایران در منطقه شمال شرق کشور، دانش نظری در حوزه ژئوپلیتیک منطقه را توسعه بخشیده و به مسئولین نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران در اتخاذ راهبردهای دفاعی مناسب در قبال کشورهای هم‌جوار و قدرت‌های رقیب منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای در منطقه شمال شرق یاری می‌رساند.

مبانی نظری

- پیشینه تحقیق

رهنا و همکاران (۱۳۸۹) در پژوهشی با عنوان «نقش شهرهای مرزی در فرآیند جهانی‌شدن و توسعه منطقه‌ای ایران مطالعه موردی؛ شهرهای مرزی استان خراسان رضوی»، ابتدا مسئله جهانی‌شدن شهرهای مرزی ایران در استان خراسان (باجگیران، لطف‌آباد، سرخس و تایباد) با توجه به تئوری‌های موجود را تحلیل کردند. همچنین با استفاده از تکنیک‌های پرسش‌نامه و مصاحبه، چشم‌انداز مناسبی از توانایی‌ها و پتانسیل‌های محلی درباره کارکرد دروازه‌ها و نقاط گره‌ای شهری در توسعه منطقه‌ای گردآوری کردند.

نوروزانی کوهستانی (۱۳۹۳) در پژوهشی با عنوان «نقش عوامل ژئوپلیتیک افغانستان در تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران»، ۱۸ عامل ژئوپلیتیکی را به عنوان مهم‌ترین عوامل ژئوپلیتیکی کشور افغانستان بر تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران در قبال آن کشور شناسایی و احصاء نمود.

تافته (۱۳۹۴) در پژوهشی با عنوان «تبیین تأثیر عوامل ژئوپلیتیک ترکمنستان بر تدوین راهبرد دفاعی

-
- 1- Opportunities
 - 2- Threats
 - 3- Strengths
 - 4- Weaknesses

جمهوری اسلامی ایران» ۶ عامل ژئوپلیتیکی کشور ترکمنستان که بر تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران تأثیر دارند را شناسایی نمود.

همان‌گونه که بررسی پیشینه تحقیق و مطالعات انجام‌گرفته مرتبط با حوزه تحقیق حاضر نشان می‌دهد، هیچ‌گونه پژوهش و مطالعه‌ای به‌طور ویژه به شناسایی و احصاء عوامل ژئوپلیتیکی انسانی مؤثر بر تدوین راهبردهای دفاعی جمهوری اسلامی ایران در منطقه شمال شرق کشور نپرداخته است. این موضوع اهمیت انجام تحقیق حاضر را به‌خوبی نشان می‌دهد.

- مفهوم شناسی

ژئوپلیتیک: علم مطالعه روابط متقابل جغرافیا، قدرت، سیاست و واکنش‌های ناشی از ترکیب آن‌ها با یکدیگر می‌باشد (حافظ‌نیا، ۱۳۸۵: ۳۷).

ژئوپلیتیک انسانی: ژئوپلیتیک انسانی به بررسی شاخص‌های کمی و کیفی جمعیت می‌پردازد. از منظر کمی ژئوپلیتیک انسانی به بررسی و مطالعه تعداد جمعیت، تراکم جمعیت، پراکنش جغرافیایی، ترکیب جمعیت و دیگر آمارهای مهم و حیاتی جمعیت می‌پردازد و از منظر کیفی ویژگی‌های بافت قومی، مذهبی و نژادی جمعیت را موردبررسی قرار می‌دهد. در یک مفهوم گسترده، ژئوپلیتیک انسانی علم مطالعه هر عامل انسانی اعم از کمی و کیفی است که در ارتباط با جغرافیا، قدرت و سیاست و واکنش‌های ناشی از ترکیب آن‌ها با یکدیگر مورد استفاده قرار گیرد (سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، ۱۳۸۷: ۳۳).

قوت ژئوپلیتیکی: ویژگی‌ها، ملاحظات و واقعیت‌های موجود در محدوده داخلی جغرافیای یک کشور که از جنس عوامل ژئوپلیتیک بوده؛ و به‌کارگیری درست آن‌ها موجب تسهیل و تسریع در دستیابی به اهداف دفاعی و غیر دفاعی آن کشور می‌شود را قوت ژئوپلیتیکی گویند (بیک، ۱۳۹۵: ۲۶).

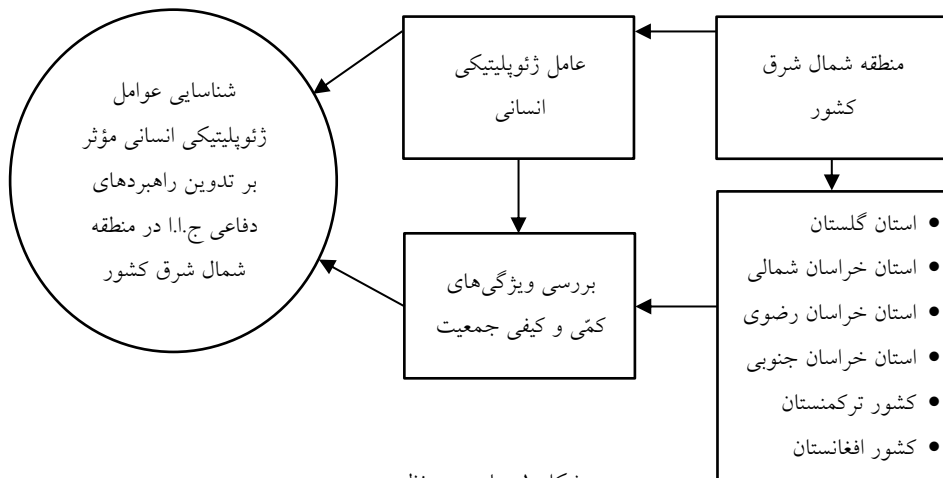
ضعف ژئوپلیتیکی: ویژگی‌ها، ملاحظات و واقعیت‌های موجود در محدوده داخلی جغرافیای یک کشور که از جنس عوامل ژئوپلیتیک بوده و باعث کندی یا ممانعت از دستیابی به اهداف دفاعی و غیر دفاعی کشور می‌شود را ضعف ژئوپلیتیکی گویند (همان).

فرصت ژئوپلیتیکی: ویژگی‌ها، ملاحظات و واقعیت‌های بالقوه در محیط خارج از مرزهای جغرافیایی یک کشور که از جنس عوامل ژئوپلیتیک بوده؛ به‌طوری‌که استفاده صحیح و به‌موقع از آن‌ها موجب تسهیل و تسریع در دستیابی به اهداف دفاعی در قبال آن کشور می‌شود را فرصت ژئوپلیتیکی گویند (گروه مطالعاتی امنیت، ۱۳۸۷: ۱۰۸).

تهدید ژئوپلیتیکی: ویژگی‌ها، ملاحظات و واقعیت‌های بالقوه در محیط خارج از مرزهای جغرافیایی یک کشور که از جنس عوامل ژئوپلیتیک بوده و ماهیتاً می‌تواند موجب کندی یا ممانعت از دستیابی به اهداف دفاعی در قبال آن کشور شود را تهدید ژئوپلیتیکی می‌گویند (همان).

چارچوب نظری

همان‌گونه که ذکر گردید ژئوپلیتیک انسانی به بررسی شاخص‌های کمی و کیفی جمعیت که در ارتباط با جغرافیا، قدرت و سیاست و واکنش‌های ناشی از ترکیب آن‌ها با یکدیگر مورد استفاده قرار می‌گیرند. لذا بررسی شاخص‌های کمی و کیفی در حوزه موردبررسی تحقیق که منطقه شمال شرق کشور شامل استان‌های گلستان، خراسان شمالی، خراسان رضوی، خراسان جنوبی و کشورهای ترکمنستان و افغانستان است می‌تواند منجر به شناسایی عوامل ژئوپلیتیکی انسانی مؤثر بر تدوین راهبردهای دفاعی جمهوری اسلامی ایران در منطقه شمال شرق کشور گردد. بر همین مبنا، با استناد به مطالعات پیشین معتبر انجام پذیرفته در حوزه تحقیق و با بهره‌گیری از نظر خبرگان و متخصصان امور ژئوپلیتیک و استراتژیک در منطقه شمال شرق کشور و با توجه به سوابق خدمتی محقق در منطقه، چارچوب نظری پژوهش حاضر تدوین گردید که در شکل شماره ۱ به تصویر کشیده می‌شود.



شکل ۱: چارچوب نظری

بررسی ژئوپلیتیک انسانی حوزه مورد مطالعه

با توجه به اینکه حوزه مورد مطالعه این تحقیق منطقه شمال شرق کشور شامل استان‌های گلستان، خراسان شمالی، خراسان رضوی و خراسان جنوبی و کشورهای هم‌جوار منطقه که شامل کشورهای ترکمنستان و افغانستان می‌باشد، در این بخش عوامل ژئوپلیتیکی انسانی منطقه با محوریت ویژگی‌های کمی و کیفی جمعیت، اقوام و نژاد (گروه‌های قومی و نژادی) و ادیان و مذاهب در هر کدام از حوزه‌های فوق‌الذکر تشریح می‌گردد.

• استان گلستان

جمعیت استان گلستان بر اساس سرشماری سال ۱۳۹۵ بالغ بر ۱,۸۶۸,۸۱۹ نفر است که ۹۳۸,۳۲۷ آن مرد و ۹۳۰,۴۹۲ زن می‌باشند. از کل جمعیت استان ۹۹۵,۶۱۵ نفر در شهرها و ۸۷۱,۵۴۶ نفر در روستاها ساکن می‌باشند. ۱,۴۱۳,۴۴۲ نفر از جمعیت بالای ۶ سال استان باسواد و ۲۲۷,۸۸۰ نفر نیز بی‌سواد هستند (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۶). استان گلستان دارای قومیت‌های مختلف اعم از فارس، ترک، کرد، ترکمن، بلوچ، قزاق، سیستانی و غیره است و افزون بر ۲۰ قوم در این استان به سه گروه عمده فارس، ترکمن و مهاجر تقسیم می‌شوند. فارس‌ها در نواحی مرکزی و جنوبی منطقه سکنی دارند و اکثریت جمعیت استان را تشکیل می‌دهند و به دو گروه فارس‌های بومی و مهاجر تقسیم می‌شوند (معاونت اطلاعات نژاد، ۱۳۹۰). حدود ۳۷/۷ درصد از جمعیت استان (ترکمن‌ها) اهل تسنن می‌باشند که با اضافه نمودن جمعیت بلوچ‌های (۳/۳ درصد) استان، قریب به ۴۱ درصد جمعیت استان گلستان اختصاص به مسلمانان سنی دارد؛ بنابراین ۵۹ درصد از جمعیت استان را اهل تشیع تشکیل می‌دهند که شامل گروه‌های پارسی، ترک و ... می‌شوند. مسیحیان، بهائیان و صوفیان گنابادی از اقلیت‌های کوچک مذهبی استان هستند (تافته، ۱۳۹۴). در بحث فرقه‌های مذهبی مختلف در استان گلستان بایستی به جامعه بهائیت، گروه نقشبندیه معروف به گروه سیف الرحمان، فرقه ضاله وهابیت و جماعت تبلیغی نیز اشاره کرد.

• استان خراسان شمالی

بر اساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۵، جمعیت استان خراسان شمالی ۸۶۳,۰۹۲ نفر می‌باشد که از این تعداد ۴۳۳,۶۳۳ نفر مرد و ۴۲۹,۴۵۹ نفر مرد می‌باشند. جمعیت شهری این استان ۴۸۴,۳۴۶ و جمعیت روستایی ۳۷۷,۵۳۳ نفر است. از بین جمعیت بالای ۶ سال استان، ۶۳۲,۳۳۳ نفر باسواد و ۱۲۶,۷۴۹ نفر نیز بی‌سواد هستند (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۶). اقوام ساکن در استان خراسان شمالی شامل پارسی‌ها (بومی تات و غیره)، کردهای کرمانج، ترک‌ها و ترکمن‌ها می‌باشند. زبان‌های رایج نیز پارسی، کردی کرمانجی و ترکی خراسانی می‌باشد. به‌طورکلی، کردها ۳۷ درصد، پارسی‌ها ۲۹ درصد، ترک‌ها ۲۷ درصد و ترکمن‌ها ۵ درصد جمعیت استان را تشکیل

می‌دهند. اقوام عرب و بلوچ و لر نیز در این استان سکونت دارند (تافته، ۱۳۹۴: ۷۸). از نظر گرایش‌های مذهبی می‌توان گفت که اکثریت ساکنان این استان مسلمان هستند. به‌طور کلی به دلیل وقایع تاریخی و نیز گرایشی که مردم خراسان به اهل بیت و علی ابن ابی‌طالب (علیه‌السلام) داشتند، از همان قرون اولیه، شیعی مذهب بوده‌اند. در این میان ترکمن‌ها جزو مسلمانان سنی و پیرو مذهب حنفی می‌باشند. در کنار مسلمانان، زرتشتیان نیز به‌عنوان عمده‌ترین اقلیت دینی در این استان زندگی می‌کنند (سایت scipost، ۱۳۹۶).

• استان خراسان رضوی

در سال‌های اخیر جمعیت شهری استان خراسان رضوی به علل مختلفی رشد سریعی داشته و در مقابل جمعیت روستایی کاهش یافته است. بر اساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۹۵ خورشیدی، استان خراسان رضوی ۶,۴۳۴,۵۰۱ نفر جمعیت دارد. از این تعداد ۳,۲۴۵,۱۸۵ نفر مرد و ۳,۱۸۹,۳۱۶ نفر زن هستند. جمعیت مناطق شهری استان، ۴,۷۰۰,۹۲۴ و جمعیت مناطق روستایی، ۱,۷۳۳,۱۲۱ نفر است. بر اساس اطلاعات به‌دست‌آمده از این سرشماری، ۵,۰۳۲,۳۵۲ نفر از جمعیت بالای ۶ سال باسواد و ۶۱۰,۸۸۴ نفر بی‌سواد هستند (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۶). اقوام مختلفی در این استان زندگی می‌کنند. یکی از دلایل تنوع اقوام خراسان رضوی، مهاجرت یا کوچ اختیاری و یا اجباری به این سرزمین بوده است. این مهاجرت‌ها در تمام دوره‌های تاریخی تاکنون به شکل‌هایی جاری بوده است. شهرهای بزرگ خراسان به واسطه ویژگی‌های مهاجرپذیر تقریباً از تمامی نقاط ایران و برخی کشورهای دیگر از جمله عراق و افغانستان مهاجر پذیرفته است. گروه‌های قومی ساکن در استان شامل ترک‌های خراسان، بیات خراسان، بلوچ‌های خراسان، کردهای خراسان، عرب‌های خراسان و ترکمن‌های خراسان است. بختیاری‌ها در درگز، هزاره‌ها در شرق استان، تاجیک‌ها در مشهد و شمال استان و حیدری‌ها در تربت‌حیدریه از دیگر گروه‌های جمعیتی این استان محسوب می‌شوند. اغلب مهاجرت‌های داخلی استان منحصر به کوچ روستاییان به مراکز شهری است. شهر مشهد تقریباً از تمامی نقاط ایران و برخی کشورهای دیگر از جمله عراق و افغانستان مهاجر پذیرفته است (معاونت اطلاعات نزاجا، ۱۳۹۵). بر اساس آمارهای موجود، اکثریت مردم استان خراسان رضوی مسلمان و شیعه می‌باشند. البته در این میان بلوچ‌ها و کردهای اهل سنت نیز وجود دارند. در میان اقلیت‌های دینی، زرتشتیان درصد بسیار کمی از جمعیت این استان را تشکیل می‌دهند (سایت scipost، ۱۳۹۶).

• استان خراسان جنوبی

بر اساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۵ خورشیدی، جمعیت این استان ۷۶۸,۸۹۸ نفر بوده است. تعداد مردان، ۳۸۹,۹۱۷ و تعداد زنان ۳۷۸,۹۸۱ نفر است. همچنین از کل جمعیت استان تعداد ۴۵۳,۸۲۷ نفر در مناطق شهری و ۳۱۵,۰۷۰ نفر در مناطق روستایی سکونت دارند.

۵۸۰,۶۲۷ نفر از جمعیت بالای ۶ سال در استان، باسواد و ۸۸,۱۸۱ نفر نیز بی سواد هستند (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۶). از نظر قومیت مردم این منطقه از تیره پارت‌ها و اقوام آریایی هستند که از زمان‌های قبل از اسلام در این منطقه زندگی می‌کرده‌اند. علاوه بر قوم پارس از دیگر اقوام ساکنان در منطقه قوم بلوچ و عرب می‌باشند. در شهرستان نهبندان اقوام بلوچ از عشایر کوچ‌نشین منطقه‌ای زابل می‌باشند که امروز در نقاط مختلف شهرستان نهبندان سکونت گزیده‌اند. طی جنگ‌ها و درگیری‌های داخلی کشور افغانستان تعدادی از خانواده‌های افغانی به این منطقه مهاجرت نمودند که با برگشت افغان‌ها به کشورشان امروز تنها خانواده‌های انگشت‌شماری در شهر و روستاهای مرزی روزگار می‌گذرانند (سایت اداره کل ثبت‌احوال استان خراسان جنوبی، ۱۳۹۶). اکثریت ساکنان این استان مسلمان و شیعه دوازده‌امامی می‌باشند و به دلیل همسایگی این استان با استان سیستان و بلوچستان که اکثریت آن اهل تسنن می‌باشند، تعدادی از خانوارهای مسلمان اهل تسنن که در گذشته کوچ‌رو بوده و به مراتب این استان به‌ویژه شهرستان نهبندان کوچ می‌کرده‌اند، در حال حاضر در نقاط مختلف این استان ساکن می‌باشند. همچنین، چند خانواده «اسماعیلی مذهب» هم در بیرجند زندگی می‌کنند که خاستگاه اصلی آنان برخی از روستاهای شمال و شمال شرقی بیرجند است (معاونت اطلاعات قرارگاه شمال شرق، ۱۳۹۶).

• کشور ترکمنستان

جمعیت ترکمنستان بر اساس آمارهای سال ۲۰۱۴ میلادی ۵,۰۲۴,۰۰۰ نفر است. شرایط نامطلوب جغرافیایی سبب شده که باوجود وسعت ترکمنستان، جمعیت کمی داشته باشد و تراکم جمعیت آن نیز ۱۰/۳۳ نفر در کیلومترمربع است. درصد جمعیت این جمهوری نسبتاً جوان می‌باشند و حدود ۳۵/۲ درصد از کل جمعیت در گروه سن زیر ۱۴ سال قرار دارند. شرایط تاریخی و جغرافیایی ترکمنستان موجب تنوع قومی شده است. سرشماری سال ۲۰۰۹ میلادی نشان می‌دهد که بیش از یک‌صد ملیت در این کشور به سر می‌برند. در این میان اکثریت جمعیت را ترکمن‌ها (۸۵٪) تشکیل می‌دهند. ازبک‌ها (۵٪) و روس‌ها (۴٪) از دیگر اقوام ترکمنستان به شمار می‌روند که به ترتیب در جایگاه‌های بعدی از نظر جمعیت بعد از ترکمن‌ها قرار می‌گیرند (شیرودی، ۱۳۹۰: ۱۲۲). در قانون اساسی ترکمنستان، هیچ دین و مذهبی رسمیت ندارد و در آن گرایش به دین یا بی‌دینی آزاد است (روشندل و دیگران، ۱۳۹۲: ۴۸). در این جمهوری تصوف به‌طور سنتی در میان ترکمن‌ها از نفوذ زیادی برخوردار است. برخی از فرقه‌ها و مذاهب دیگر مانند صوفیگری و بهائیت در ترکمنستان پیروانی دارد که حدود ۲ درصد از کل جمعیت است. تخمین زده می‌شود که حدود نزدیک به هزار یهودی در این جمهوری زندگی می‌کنند. تعداد شیعیان در این کشور کم بوده و اکثراً از اقوام آذری و ایرانی به شمار می‌آیند و بیشتر در مرزهای ایران سکونت دارند. مرکز اصلی شیعیان

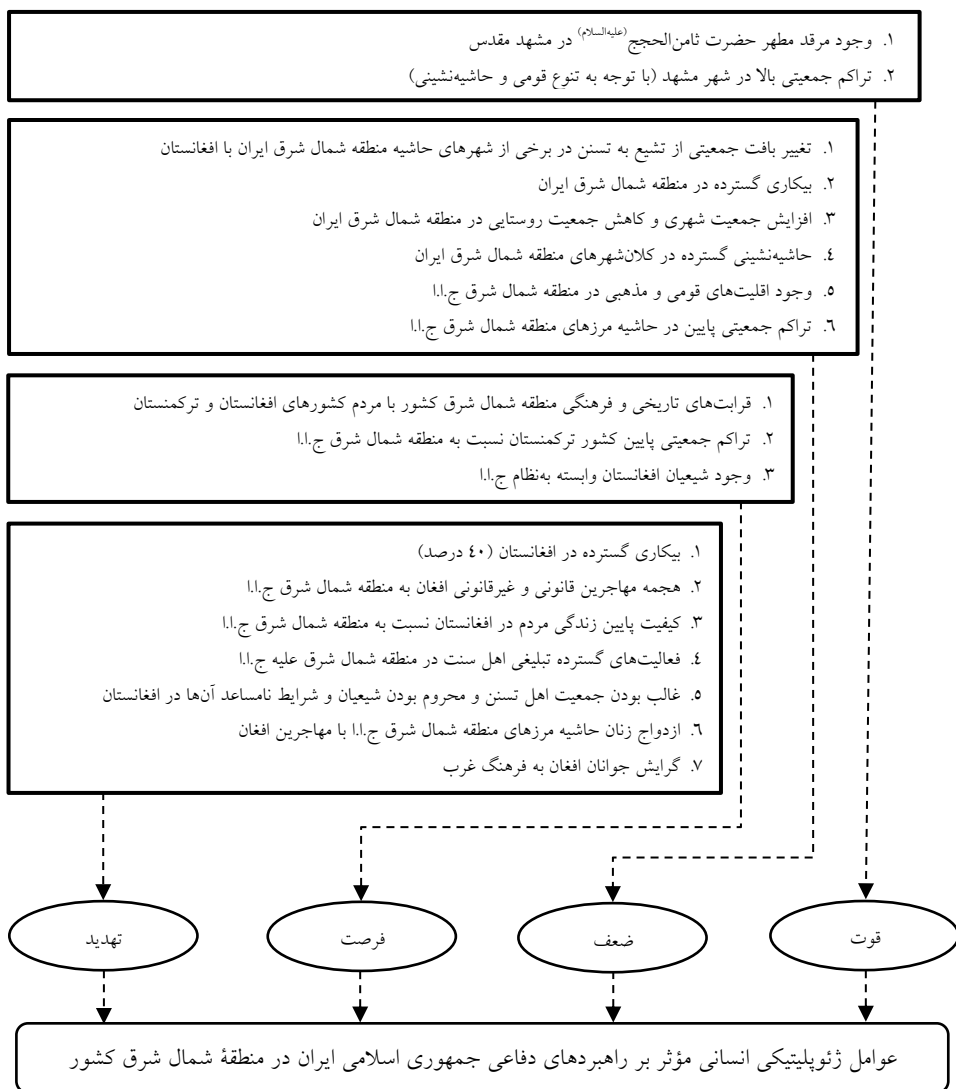
ترکمستان روستای باقر در ۳۰ کیلومتری عشق‌آباد است و مسجد امام رضا (ع) مرکز تجمع آنان در عشق‌آباد است (کریمی، ۱۳۸۹: ۵۳).

• کشور افغانستان

سال‌های طولانی جنگ در افغانستان باعث شده تا سرشماری دقیقی از جمعیت افغانستان انجام نشود، لیکن بر اساس آمارهای سال ۲۰۱۳ جمعیت این کشور با رشد سالانه جمعیت ۲/۲۵ درصد، ۳۱,۱۰۸,۰۷۷ نفر برآورد شده است که از این تعداد بیش از ۱۵/۵ میلیون نفر مرد می‌باشد. حدود ۲۱/۷ درصد جمعیت این کشور شهرنشین و در هر کیلومترمربع به‌طور متوسط ۴۳ نفر زندگی می‌کنند. پرجمعیت‌ترین شهرهای افغانستان کابل، قندهار، مزار شریف و جلال‌آباد هستند؛ امروزه همه مردم دارای تابعیت افغانستان را افغان می‌نامند اما بافت جمعیتی این کشور از اقوام، قبایل و گروه‌های قومی مختلفی تشکیل شده است. گروه‌های قومی افغانستان عبارت‌اند از: تاجیک، پشتون، هزاره، ازبک، ترکمن، اویماق، بلوچ، پشه‌ای، نورستانی، اسماری (گجر)، قزلباش‌ها و ... تاجیک‌ها بیشتر در نیمه شمالی کشور و در تمام کشور پراکنده‌اند و هزاره‌ها در مناطق مرکزی کشور زندگی می‌کنند. پشتون‌ها در نیمه جنوبی کشور زندگی می‌کنند. قوم بلوچ در جنوب غربی، قوم‌های ازبک و ترکمن در شمال و اقوام نورستانی و پشه‌ای در مناطق مرکزی و شرقی کشور به سر می‌برند. دین رسمی افغانستان اسلام است و ۹۹ درصد مردم آن مسلمان می‌باشند. پیروان اهل سنت (مذهب سنی حنفی) ۸۰٪، پیروان اهل تشیع ۱۹٪ (شیعیان اسماعیلی نیز جزء همین ۱۹٪ هستند) و سایر اقلیت‌های مذهبی (بودائی، هندو، سیک و زرتشتی) ۱٪ جمعیت کشور را تشکیل می‌دهند. همچنین بین ۱۰۰۰ تا ۲۰۰۰ نفر از پیروان مسیحیت در این کشور زندگی می‌کنند. طبق ماده دوم قانون اساسی افغانستان، پیروان تمامی ادیان در پیروی از دین و اجرای مراسم دینی‌شان در حدود احکام قانون آزاد می‌باشند (صفوی و دیگران، ۱۳۹۵).

مدل مفهومی

در راستای رسیدن به اهداف پژوهش، پس از انجام مطالعات نظری، بررسی اسناد و مدارک و محیط‌شناسی حوزه شمال شرق کشور و بررسی عوامل کمی و کیفی جمعیت و نیز مشاوره و مصاحبه با تعدادی از صاحب‌نظران خبره مرتبط با موضوع و اخذ نظرات آنان و بازدید میدانی صورت گرفته، درک درست و کامل‌تری از عوامل ژئوپلیتیکی انسانی منطقه شمال شرق کشور حاصل شد و درنهایت ۱۸ عامل ژئوپلیتیک انسانی مؤثر بر تدوین راهبردهای دفاعی جمهوری اسلامی ایران در منطقه شمال شرق کشور در قالب نقش چهارگانه (قوت، ضعف، فرصت و تهدید) شناسایی گردید. بر همین مبنا مدل مفهومی تحقیق ارائه گردید که برابر شکل شماره ۲ ترسیم شده است.



شکل ۲: مدل مفهومی

روش شناسی

پژوهش حاضر از لحاظ نوع تحقیق در زمره تحقیقات کاربردی - توسعه ای دسته بندی می گردد. روش تحقیق این پژوهش از لحاظ شیوه نگارش و پرداختن به مسئله تحقیق، توصیفی - تحلیلی است. جامعه آماری این پژوهش مشتمل بر خبرگان لشکری و کشوری و صاحب نظران در حوزه

جغرافیای سیاسی، به‌ویژه ژئوپلیتیک و راهبرد دفاعی در سطح نیروهای مسلح و منطقه شمال شرق کشور است.

به دلیل ماهیت تحقیق و با توجه به تخصصی بودن موضوع پژوهش و مهدویت صاحب‌نظران، خبرگان و فعالان در حوزه شمال شرق کشور در سطح نیروهای مسلح و دستگاه‌های کشوری و دانشگاهی، حجم جامعه آماری (برابر آمارهای اعلام‌شده از سوی ارگان‌ها و سازمان‌های مرتبط)، تعداد ۶۰ نفر برآورد گردیده است. با توجه به این‌که در این پژوهش حجم جامعه آماری کمتر از یک‌صد (۱۰۰) برآورد گردیده است، بنابراین همین تعداد به‌صورت تمام‌شمار به‌عنوان نمونه آماری تحقیق در نظر گرفته می‌شوند.

گردآوری اطلاعات در این تحقیق با استفاده از روش‌های مطالعه کتابخانه‌ای و تحقیقات میدانی و از طریق ابزار پرسشنامه صورت پذیرفته است. در تحلیل داده‌ها از نرم‌افزارهای اکسل^۱ و اس‌پی‌اس‌اس^۲ استفاده شده است. همچنین روش‌های آماری توصیفی (محاسبه میانگین) به‌منظور اولویت‌بندی گویه‌ها در چارچوب عوامل چهارگانه (قوت، ضعف، فرصت و تهدید) و استنباطی (آزمون فریدمن و آزمون خی دو) به‌منظور رتبه‌بندی عوامل ژئوپلیتیکی انسانی احصاء شده و تقسیم‌بندی آن‌ها در ابعاد چهارگانه، مورد استفاده قرار گرفته‌اند.

چگونگی تهیه پرسشنامه و روایی و پایایی آن

- **تهیه پرسش‌نامه:** در این پژوهش، بعد از شناسایی عوامل مؤثر ژئوپلیتیکی انسانی حوزه شمال شرق کشور، از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و روش‌های میدانی، ۲۲ گویه متناسب شناسایی گردید. سپس با بهره‌گیری از مصاحبه‌ی حضوری، اخذ نظر صاحب‌نظران و تأیید خبرگان، به تقلیل و اصلاح گویه‌ها پرداخته و پرسشنامه مقدماتی پژوهش شامل ۱۸ گویه متناسب با عوامل ژئوپلیتیکی انسانی حوزه شمال شرق کشور تدوین و تنظیم گردید. در این پرسشنامه از پاسخ‌دهندگان خواسته شد که نظر خود را درباره عوامل ژئوپلیتیکی مندرج در پرسش‌نامه با انتخاب یکی از گزینه‌های پنج‌گانه که بر اساس مقیاس پنج‌گزینه‌ای طیف لیکرت [(۱) خیلی کم، (۲) کم، (۳) متوسط، (۴) زیاد و (۵) خیلی زیاد] بیان نمایند.
- **روایی پرسشنامه:** در مرحله بعد، به‌منظور سنجش روایی و پایایی ابزار تحقیق، بررسی مقدمات و رفع اشکالات احتمالی، پرسشنامه تهیه‌شده بین پانزده نفر از جامعه نمونه پژوهش

1. Excel
2. SPSS

توزیع و پیش‌آزمون گردید. روایی پرسشنامه از جنبه روایی محتوا در دو روش کیفی و کمی در نظر گرفته شد. در بررسی کیفی محتوا باید بیان کرد که چندین سال حضور محقق به‌عنوان مسئول مستقیم حوزه‌ی مورد مطالعه (منطقه شمال شرق کشور) و مشاهده‌ی میدانی مستقیم محیط تحقیق، شناخت و درک مناسبی از شرایط ژئوپلیتیکی منطقه را برای وی به همراه داشته است. محقق همچنین اقدام به مصاحبه با مسئولین ذی‌ربط و افراد متخصص و خبره که از تسلط و اشراف کافی نسبت به حوزه شمال شرق کشور برخوردار بوده‌اند، جهت جمع‌آوری اطلاعات مرتبط با موضوع پژوهش نموده است. لذا، نظر به تخصصی بودن موضوع تحقیق و محدودیت وجود افراد صاحب‌نظر و خبره مرتبط با موضوع و حوزه‌ی مورد مطالعه در سطح نیروهای مسلح، دستگاه‌های کشوری و مراکز دانشگاهی و نیز تمام شمار بودن جامعه‌ی آماری و طراحی و توزیع سؤالات پرسش‌نامه بر اساس مشورت و اجماع نظرات افراد صاحب‌نظر و خبره مرتبط با موضوع تحقیق، می‌توان با درصد اطمینان بالایی نتیجه‌گیری نمود که ابزار سنجش و گردآوری اطلاعات این پژوهش به نحو مطلوب و قابل‌قبولی، اطلاعات علمی مورد نیاز این تحقیق را جمع‌آوری نموده است و از روایی بالایی برخوردار می‌باشد. همچنین، در تحقیق حاضر برای بررسی روایی محتوایی به شکل کمی، از ضریب نسبی روایی محتوا (CVR)^۱ استفاده شده است. بر اساس تعداد متخصصینی که سؤالات پرسشنامه را مورد ارزیابی قرار داده‌اند، حداقل مقدار CVR قابل قبول، بزرگ‌تر یا برابر ۰/۷ در نظر گرفته شد. با توجه به محاسبات انجام‌گرفته ضریب لاشه، تمامی سؤالات پرسشنامه (۱۸ گویه) دارای ضریب لاوشه بالاتر از ۰/۷ بودند که نشان‌دهنده روایی سؤالات پرسشنامه بود.

- **پایایی پرسشنامه:** در این تحقیق برای محاسبه پایایی، از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شد. با توجه به اینکه مقدار ضریب آلفای کرونباخ به‌دست‌آمده در این تحقیق مقدار بسیار خوب ۰/۹۷ و بیشتر از ۰/۶ (بر اساس نظر حافظ‌نیا، ۱۳۸۵: ۱۸۳) بود، لذا اثبات گردید پرسشنامه پژوهش از قابلیت اطمینان و پایایی لازم برخوردار بوده است.

پس از اعمال اصلاحات پرسشنامه مقدماتی (با توجه به خروجی پیش‌آزمون)، پرسشنامه اصلی تحقیق تهیه و تدوین گردید و با مراجعه به جامعه‌ی آماری تحقیق، مرکب از صاحب‌نظران و خبرگان مرتبط با مسائل دفاعی - امنیتی و آشنا به حوزه‌ی شمال شرق در سطح نیروهای مسلح و دستگاه‌های کشوری

و مراکز دانشگاهی، نسبت به اخذ نظرات آنان، ارزیابی و اهمیت سنجی عوامل ژئوپلیتیکی در حوزه مورد مطالعه تحقیق اقدام گردید.

تجزیه و تحلیل داده‌ها و یافته‌های تحقیق

همان‌گونه که ذکر شد سؤال اول تحقیق بدین گونه تبیین گردید که «مهم‌ترین عوامل مؤثر ژئوپلیتیکی انسانی مرتبط با راهبردهای دفاعی جمهوری اسلامی ایران در منطقه شمال شرق کشور کدام‌اند؟».

در راستای پاسخ به سؤال اول تحقیق، از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و روش‌های میدانی، بهره‌گیری از مصاحبه‌ی حضوری و اخذ نظر صاحب‌نظران و تأیید خبرگان، نهایتاً ۱۸ عامل ژئوپلیتیکی انسانی مؤثر بر تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران در منطقه شمال شرق کشور احصاء گردید. با توجه به نظر پاسخ‌دهندگان، نمره میانگین عوامل احصاء شده از طریق آزمون توصیفی محاسبه گردید که نتایج حاصل بدین شرح بود: Hu1 (۴/۰۰)، Hu2 (۳/۵۵)، Hu3 (۴/۱۵)، Hu4 (۳/۸۲)، Hu5 (۳/۹۵)، Hu6 (۳/۵۸)، Hu7 (۴/۲۵)، Hu8 (۳/۳۸)، Hu9 (۴/۱۲)، Hu10 (۳/۹۵)، Hu11 (۳/۹۵)، Hu12 (۳/۸۷)، Hu13 (۴/۰۳)، Hu14 (۳/۹۰)، Hu15 (۳/۷۷)، Hu16 (۳/۹۸)، Hu17 (۳/۵۲) و Hu18 (۳/۹۱). نتایج حاصل از آزمون توصیفی بر اساس شاخص میانگین نمایانگر نمره میانگین بالاتر از حد متوسط (۳/۰۰) تمامی عوامل احصاء شده بود که این مهم مؤید اهمیت عوامل ژئوپلیتیکی انسانی احصاء شده بر مبنای نظر متخصصین حوزه ژئوپلیتیک و استراتژیک منطقه شمال شرق کشور بود. پس از تأیید اهمیت گویه‌ها، به‌منظور تعیین اولویت و رتبه‌بندی عوامل احصاء شده از آزمون رتبه‌بندی فریدمن استفاده شد که نتایج حاصل به همراه شناسه و تعریف گویه‌ها در جدول ۱ نشان داده شده است.

جدول ۱: رتبه‌بندی عوامل ژئوپلیتیک انسانی مؤثر بر تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران در منطقه

شمال شرق کشور

رتبه	شماره عامل	عامل	رتبه میانگین
۱	Hu7	بیکاری گسترده در افغانستان (۴۰ درصد)	۱۱/۹۸
۲	Hu5	هجمه مهاجرین قانونی و غیرقانونی افغان به منطقه شمال شرق ح.ا.	۱۱/۹۳
۳	Hu3	قربت‌های تاریخی و فرهنگی منطقه شمال شرق کشور با مردم کشورهای افغانستان و ترکمنستان	۱۱/۲۷
۴	Hu9	وجود مرقد مطهر حضرت ثامن‌الحجج ^(علیه‌السلام) در مشهد مقدس	۱۱/۲۲

رتبه	شماره عامل	عامل	رتبه میانگین
۵	Hu13	تغییر بافت جمعیتی از تشیع به تسنن در برخی از شهرهای حاشیه منطقه شمال شرق ایران با افغانستان	۱۰/۷۸
۶	Hu1	کیفیت پایین زندگی مردم در افغانستان نسبت به منطقه شمال شرق ج.ا.ا	۱۰/۳۱
۷	Hu11	فعالیت‌های گسترده تبلیغی اهل سنت در منطقه شمال شرق علی‌ج.ا.ا	۱۰/۱۹
۸	Hu10	تراکم جمعیتی بالا در شهر مشهد (با توجه به تنوع قومی و حاشیه‌نشینی)	۱۰/۰۲
۹	Hu16	بیکاری گسترده در منطقه شمال شرق ایران	۹/۹۸
۱۰	Hu18	غالب بودن جمعیت اهل تسنن و محروم بودن شیعیان و شرایط نامساعد آن‌ها در افغانستان	۹/۷۳
۱۱	Hu12	حاشیه‌نشینی گسترده در کلان‌شهرهای منطقه شمال شرق ایران	۹/۱۸
۱۲	Hu14	افزایش جمعیت شهری و کاهش جمعیت روستایی در منطقه شمال شرق ایران	۹/۱۴
۱۳	Hu4	وجود اقلیت‌های قومی و مذهبی در منطقه شمال شرق ج.ا.ا	۹/۱۳
۱۴	Hu15	تراکم جمعیتی پایین در حاشیه مرزهای منطقه شمال شرق ج.ا.ا	۸/۵۳
۱۵	Hu6	ازدواج زنان حاشیه مرزهای منطقه شمال شرق ج.ا.ا با مهاجرین افغان	۷/۲۰
۱۶	Hu17	وجود شیعیان افغانستان وابسته به نظام ج.ا.ا	۷/۰۶
۱۷	Hu2	تراکم جمعیتی پایین کشور ترکمنستان نسبت به منطقه شمال شرق ج.ا.ا	۶/۹۱
۱۸	Hu8	گرایش جوانان افغان به فرهنگ غرب	۶/۴۸

Hu: Abb of Human Factor (عامل انسانی)

پس از تعیین و اولویت‌بندی عوامل ژئوپلیتیک انسانی مؤثر بر تدوین راهبردهای دفاعی جمهوری اسلامی ایران در منطقه شمال شرق کشور، در این بخش به تحلیل سؤال دوم پژوهش پرداخته می‌شود. سؤال دوم تحقیق بدین گونه مطرح گردید که «مهم‌ترین عوامل قوت، ضعف، فرصت و تهدید انسانی مرتبط با راهبردهای دفاعی جمهوری اسلامی ایران در منطقه شمال شرق کشور کدام‌اند؟». لذا به منظور بررسی نظر پاسخ‌دهندگان در مورد ماهیت هر گویه از منظر قوت، ضعف، فرصت و یا تهدید بودن و ارزیابی سطح معناداری اختلاف نظر پاسخ‌دهندگان در مورد ماهیت هر گویه از آزمون خی‌دو استفاده می‌کنیم. آزمون خی‌دو این امر را می‌سنجد که آیا الگوی مشاهده‌شده‌ی رویدادها به‌طور معناداری با آنچه به‌صورت تصادفی انتظار داریم متفاوت است یا خیر. پس از تعیین ماهیت چهارگانه عوامل ژئوپلیتیکی انسانی پژوهش، از طریق آمار توصیفی و به‌طور مشخص از طریق میانگین عوامل، به رتبه‌بندی آن‌ها می‌پردازیم.

جدول ۲ ماهیت قوت و ضعف بودن هر یک از عوامل داخلی بر اساس آزمون خی دو (در سطح اطمینان ۹۵٪) و همچنین اولویت عوامل قوت و ضعف را بر اساس نمره میانگین به همراه مقدار انحراف معیار به دست آمده برای آن‌ها را گزارش می‌دهد. لازم به ذکر است که برای عواملی که تمامی پاسخ‌دهندگان آن را به عنوان قوت یا ضعف تعیین کرده‌اند آزمون خی دو انجام نمی‌گیرد. همچنین برای عواملی که سطح معناداری تفاوت بین ماهیت قوت یا ضعف بودن آن‌ها معنادار نباشد، ماهیتی که بیش از ۵۰ درصد نظر پاسخ‌دهندگان را کسب کرده باشد به عنوان ماهیت گویه انتخاب می‌گردد.

جدول ۲: آزمون خی دو عوامل داخلی (نقاط قوت و ضعف)

رتبه	شماره عامل	عامل ژئوپلیتیک انسانی	مقدار خی دو	سطح معناداری	انحراف معیار	میانگین
عوامل قوت						
۱	Hu9	وجود مرقد مطهر حضرت ثامن الحجج (علیه السلام) در مشهد مقدس	۱۳/۷۵	۰	۰/۹۲	۴/۱۲
۲	Hu10	تراکم جمعیتی بالا در شهر مشهد (با توجه به تنوع قومی و حاشیه نشینی)	۱۳	۰	۰/۷۵	۳/۹۵
عوامل ضعف						
۱	Hu13	تغییر بافت جمعیتی از تشیع به تسنن در برخی از شهرهای حاشیه منطقه شمال شرق ایران با افغانستان	۱۷/۴۷	۰	۰/۸۴	۴/۰۳
۲	Hu16	بیکاری گسترده در منطقه شمال شرق ایران	۲۹/۴۵	۰	۰/۶۵	۳/۹۸
۳	Hu14	افزایش جمعیت شهری و کاهش جمعیت روستایی در منطقه شمال شرق ایران	۳۵/۸۵	۰	۰/۶۰	۳/۹۰
۴	Hu12	حاشیه نشینی گسترده در کلان‌شهرهای منطقه شمال شرق ایران	۳۴/۳۱	۰	۰/۶۵	۳/۸۷
۵	Hu4	وجود اقلیت‌های قومی و مذهبی در منطقه شمال شرق ج.ا.ا.	۸/۵۳	۰/۰۰۴	۰/۷۹	۳/۸۲
۶	Hu15	تراکم جمعیتی پایین در حاشیه مرزهای منطقه شمال شرق ج.ا.ا.	۷/۶۸	۰/۰۰۶	۰/۷۴	۳/۷۷

Hu: Abb of Human Factor (عامل انسانی)

همان‌گونه که جدول ۲ نشان می‌دهد نتایج به دست آمده از آزمون خی دو مؤید آن است که در هر ۸ عامل داخلی، تفاوت سطح معناداری (کوچک‌تر یا مساوی ۰/۰۵) بین ماهیت گویه‌ها از منظر قوت و یا ضعف بودن وجود دارد. بر اساس نظر پاسخ‌دهندگان از ۸ عامل داخلی انسانی، ۲ عامل ماهیت قوت و ۶ عامل ماهیت ضعف دارند.

بر اساس اطلاعات مندرج در جدول ۲، مقدار انحراف معیار هر دو عامل قوت قابل قبول می‌باشد. بالاترین مقدار میانگین عوامل قوت احصاء شده به عامل Hu9 (وجود مرقد مطهر حضرت

ثامن الحجج (علیه السلام) در مشهد مقدس) با نمره ۴/۱۲ اختصاص گرفته است. همچنین، مقدار انحراف معیار هر ۶ عامل ضعف انسانی قابل قبول می‌باشد. از بین عوامل ضعف احصاء شده، بالاترین مقدار میانگین (۴/۰۳) بر اساس نظر پاسخ‌دهندگان به عامل Hu13 (تغییر بافت جمعیتی از تشیع به تسنن در برخی از شهرهای حاشیه منطقه شمال شرق ایران با افغانستان) اختصاص یافته است. تمامی عوامل داخلی انتخاب شده نمره میانگین بالاتر از ۳/۵ به دست آورده‌اند که نشان‌دهنده اهمیت بالای عوامل قوت و ضعف انسانی احصاء شده در تدوین راهبردهای دفاعی جمهوری اسلامی ایران در منطقه شمال شرق کشور است.

جدول ۳ ماهیت فرصت و تهدید بودن هر یک از عوامل خارجی بر اساس آزمون خی دو (در سطح اطمینان ۰/۹۵) و همچنین اولویت عوامل فرصت‌آفرین و تهدید زا را بر اساس نمره میانگین به همراه مقدار انحراف معیار به دست آمده برای آن‌ها را گزارش می‌دهد.

جدول ۳. آزمون خی دو عوامل خارجی (بسترهای فرصت‌آفرین و تهدید زا)

رتبه	شماره عامل	عامل ژئوپلیتیک انسانی	مقدار خی دو	سطح معناداری	انحراف معیار	میانگین
عوامل فرصت						
۱	Hu3	قربت‌های تاریخی و فرهنگی منطقه شمال شرق کشور با مردم کشورهای افغانستان و ترکمنستان	۵/۶۷	۰/۰۲	۰/۷۸	۴/۱۵
۲	Hu2	تراکم جمعیتی پایین کشور ترکمنستان نسبت به منطقه شمال شرق ج.ا.ا.	۵/۶۷	۰	۰/۷۲	۳/۵۵
۳	Hu17	وجود شیعیان افغانستان وابسته به نظام ج.ا.ا.	---	---	۰/۷۲	۳/۵۲
عوامل تهدید						
۱	Hu7	بیکاری گسترده در افغانستان (۴۰ درصد)	۵/۵۹	۰/۰۲	۰/۸۲	۴/۲۵
۲	Hu5	هجمه مهاجرین قانونی و غیرقانونی افغان به منطقه شمال شرق ج.ا.ا.	۴۶/۰۸	۰	۰/۵۸	۴/۲۲
۳	Hu1	کیفیت پایین زندگی مردم در افغانستان نسبت به منطقه شمال شرق ج.ا.ا.	۳۶/۴۸	۰/۴۵	۰/۸۶	۴/۰۰
۴	Hu11	فعالیت‌های گسترده تبلیغی اهل سنت در منطقه شمال شرق علیه ج.ا.ا.	۳۵/۷۷	۰	۰/۹۳	۳/۹۵
۵	Hu18	غالب بودن جمعیت اهل تسنن و محروم بودن شیعیان و شرایط نامساعد آن‌ها در افغانستان	۳۸/۵۲	۰	۰/۷۳	۳/۹۱
۶	Hu6	ازدواج زنان حاشیه مرزهای منطقه شمال شرق ج.ا.ا. با مهاجرین افغان	۳۱/۸۴	۰	۰/۷۷	۳/۵۸
۷	Hu8	گرایش جوانان افغان به فرهنگ غرب	۳۷/۴۴	۰	۰/۹۶	۳/۳۸

Hu: Abb of Human Factor (عامل انسانی)

همان‌گونه که جدول ۳ نشان می‌دهد نتایج به دست آمده از آزمون خی دو مؤید آن است که از ۹ عامل خارجی تحقیق تنها در یک عامل تفاوت سطح معناداری (کوچک‌تر یا مساوی ۰/۰۵) بین

ماهیت گویه‌ها از منظر فرصت و یا تهدید بودن وجود ندارد: عامل Hu1 با سطح معناداری ۰/۴۵ در نتیجه برای این عامل ماهیتی انتخاب گردید که بیش از ۵۰ درصد نظر پاسخ‌دهندگان را کسب کرده بود (ماهیت تهدید). بر اساس نظر پاسخ‌دهندگان از تعداد ۱۰ عامل خارجی تحقیق، ۳ عامل ماهیت فرصت و ۷ عامل ماهیت تهدید دارند.

نتایج حاصل از جدول ۳ مؤید این مطلب است که مقدار انحراف معیار هر سه عامل فرصت‌آفرین انسانی قابل قبول می‌باشد. از بین عوامل فرصت احصاء شده، بالاترین مقدار میانگین (۴/۱۵) بر اساس نظر پاسخ‌دهندگان به عامل Hu3 (قرابت‌های تاریخی و فرهنگی منطقه شمال شرق کشور با مردم کشورهای افغانستان و ترکمنستان) اختصاص یافته است. تمامی عوامل فرصت انتخاب شده نمره میانگین بالاتر از ۳/۵ به دست آورده‌اند که نشان‌دهنده اهمیت بالای عوامل فرصت‌آفرین انسانی احصاء شده در تدوین راهبردهای دفاعی جمهوری اسلامی ایران در منطقه شمال شرق کشور است. همچنین، مقدار انحراف معیار تمامی ۷ عامل تهدیدزای انسانی قابل قبول می‌باشد. از بین عوامل تهدید احصاء شده، بالاترین مقدار میانگین (۴/۲۵) به عامل Hu7 (بیکاری گسترده در افغانستان (۴۰ درصد)) اختصاص یافته است. در مجموع، تمامی عوامل تهدیدزای انسانی احصاء شده به جز عامل Hu8 (گرایش جوانان افغان به فرهنگ غرب با نمره میانگین ۳/۳۸)، نمره میانگین بالاتر از ۳/۵ به دست آورده‌اند که نشان‌دهنده اهمیت بالای عوامل تهدیدزای انسانی احصاء شده در تدوین راهبردهای دفاعی جمهوری اسلامی ایران در منطقه شمال شرق کشور است.

نتیجه‌گیری و پیشنهاد

الف - نتیجه‌گیری:

- در این تحقیق تلاش گردید تا برای دو سؤال مطرح شده پژوهش پاسخ مناسبی ارائه گردد.
- سؤال اول تحقیق: مهم‌ترین عوامل مؤثر ژئوپلیتیکی انسانی مرتبط با راهبردهای دفاعی جمهوری اسلامی ایران در منطقه شمال شرق کشور کدام‌اند؟
- با استناد به نظر خبرگان در حوزه‌های ژئوپلیتیک و استراتژیک منطقه شمال شرق کشور، در نهایت ۱۸ عامل ژئوپلیتیکی انسانی احصاء گردیده و سپس به شرح ذیل اولویت‌بندی گردیدند:
۱. بیکاری گسترده در افغانستان (۴۰ درصد)
 ۲. هجرت مهاجرین قانونی و غیرقانونی افغان به منطقه شمال شرق ج.ا.

۳. قرابت‌های تاریخی و فرهنگی منطقه شمال شرق کشور با مردم کشورهای افغانستان و ترکمنستان

۴. وجود مرقد مطهر حضرت ثامن‌الحجج^(علیه‌السلام) در مشهد مقدس

۵. تغییر بافت جمعیتی از تشیع به تسنن در برخی از شهرهای حاشیه منطقه شمال شرق ایران با افغانستان

۶. کیفیت پایین زندگی مردم در افغانستان نسبت به منطقه شمال شرق ج.ا.ا.

۷. فعالیت‌های گسترده تبلیغی اهل سنت در منطقه شمال شرق علیه ج.ا.ا.

۸. تراکم جمعیتی بالا در شهر مشهد (با توجه به تنوع قومی و حاشیه‌نشینی)

۹. بیکاری گسترده در منطقه شمال شرق ایران

۱۰. غالب بودن جمعیت اهل تسنن و محروم بودن شیعیان و شرایط نامساعد آن‌ها در افغانستان

۱۱. حاشیه‌نشینی گسترده در کلان‌شهرهای منطقه شمال شرق ایران

۱۲. افزایش جمعیت شهری و کاهش جمعیت روستایی در منطقه شمال شرق ایران

۱۳. وجود اقلیت‌های قومی و مذهبی در منطقه شمال شرق ج.ا.ا.

۱۴. تراکم جمعیتی پایین در حاشیه مرزهای منطقه شمال شرق ج.ا.ا.

۱۵. ازدواج زنان حاشیه مرزهای منطقه شمال شرق ج.ا.ا. با مهاجرین افغان

۱۶. وجود شیعیان افغانستان وابسته به نظام ج.ا.ا.

۱۷. تراکم جمعیتی پایین کشور ترکمنستان نسبت به منطقه شمال شرق ج.ا.ا.

۱۸. گرایش جوانان افغان به فرهنگ غرب

• سؤال دوم تحقیق: مهم‌ترین عوامل قوت، ضعف، فرصت و تهدید انسانی مرتبط با راهبردهای

دفاعی جمهوری اسلامی ایران در منطقه شمال شرق کشور کدام‌اند؟

در پاسخ به سؤال دوم تحقیق ۱۸ عامل ژئوپلیتیکی انسانی احصاء شده در قالب چهارگانه قوت،

ضعف، فرصت و تهدید (۲ عامل قوت، ۶ عامل ضعف، ۳ عامل فرصت و ۷ عامل تهدید)

طبقه‌بندی و سپس بر مبنای میزان اهمیت در هر یک از عوامل چهارگانه به شرح ذیل رتبه‌بندی

گردیدند:

– عوامل قوت ژئوپلیتیکی انسانی

۱. وجود مرقد مطهر حضرت ثامن‌الحجج^(علیه‌السلام) در مشهد مقدس

۲. تراکم جمعیتی بالا در شهر مشهد (با توجه به تنوع قومی و حاشیه‌نشینی)

- عوامل ضعف ژئوپلیتیکی انسانی

۱. تغییر بافت جمعیتی از تشیع به تسنن در برخی از شهرهای حاشیه منطقه شمال شرق ایران با افغانستان

۲. بیکاری گسترده در منطقه شمال شرق ایران

۳. افزایش جمعیت شهری و کاهش جمعیت روستایی در منطقه شمال شرق ایران

۴. حاشیه‌نشینی گسترده در کلان‌شهرهای منطقه شمال شرق ایران

۵. وجود اقلیت‌های قومی و مذهبی در منطقه شمال شرق ج.ا.ا.

۶. تراکم جمعیتی پایین در حاشیه مرزهای منطقه شمال شرق ج.ا.ا.

- عوامل فرصت ژئوپلیتیکی انسانی

۱. قرابت‌های تاریخی و فرهنگی منطقه شمال شرق کشور با مردم کشورهای افغانستان و ترکمنستان

۲. تراکم جمعیتی پایین کشور ترکمنستان نسبت به منطقه شمال شرق ج.ا.ا.

۳. وجود شیعیان افغانستان وابسته به نظام ج.ا.ا.

- عوامل تهدید ژئوپلیتیکی انسانی

۱. بیکاری گسترده در افغانستان (۴۰ درصد)

۲. هجوم مهاجرین قانونی و غیرقانونی افغان به منطقه شمال شرق ج.ا.ا.

۳. کیفیت پایین زندگی مردم در افغانستان نسبت به منطقه شمال شرق ج.ا.ا.

۴. فعالیت‌های گسترده تبلیغی اهل سنت در منطقه شمال شرق علیه ج.ا.ا.

۵. غالب بودن جمعیت اهل تسنن و محروم بودن شیعیان و شرایط نامساعد آنها در افغانستان

۶. ازدواج زنان حاشیه مرزهای منطقه شمال شرق ج.ا.ا. با مهاجرین افغان

۷. گرایش جوانان افغان به فرهنگ غرب

ب- پیشنهادها:

۱. تقویت وحدت شیعه و سنی و انسجام مردمی در منطقه شمال شرق با تکیه بر محتوی اسلام ناب محمدی (صلی علیه و آله و سلم) و استفاده از ظرفیت‌های ملی و مذهبی، هویت ایرانی - اسلامی و قربت‌های فرهنگی، به منظور تحکیم انسجام و وفاق ملی، ارتقاء همگرایی مردم با حکومت، جلوگیری از اشاعه اندیشه‌های تکفیری، افراط‌گرایی‌های اسلامی و فعالیت‌های تفرقه‌انگیز استکبار جهانی و حکومت‌های معاند با جمهوری اسلامی ایران.
۲. ساماندهی حضور و تردد اتباع بیگانه در منطقه شمال شرق کشور از طریق ظرفیت‌های موجود نیروهای مسلح و بسیج مردمی، به‌کارگیری فناوری‌های نوین در ارتقاء کنترل تردهای مرزی، ممانعت از ورود مهاجرین غیرمجاز، استفاده از ظرفیت‌های قانونی کشور و در صورت لزوم اصلاح آن‌ها، جهت حفظ هویت ملی و جلوگیری از ازدواج با اتباع افغانی و تبعات ناشی از آن.
۳. فراهم کردن بسترهای لازم برای زندگی شیعیان در دو طرف نوار مرزی جمهوری اسلامی ایران با افغانستان با استفاده از ابزارهای تبلیغی و تشویقی، بهره‌گیری از توانمندی‌های اجتماعی - فرهنگی شیعیان وابسته به جمهوری اسلامی ایران، راه‌اندازی کارخانجات تولیدی و ایجاد بازارچه‌های مشترک مرزی جهت جلوگیری از تغییر بافت جمعیتی و افزایش تراکم جمعیتی شیعیان در حاشیه مرزهای منطقه شمال شرق.
۴. بهره‌گیری مناسب از جذابیت‌های منطقه شمال شرق کشور با استفاده از ظرفیت وجود بارگاه ملکوتی حضرت امام رضا (علیه‌السلام) و شهر مشهد مقدس به‌عنوان پایتخت معنوی جهان اسلام، تسهیل شرایط و ایجاد بسترهای لازم برای زیارت زوار، افزایش سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های شهر مشهد، استفاده از قابلیت‌های منطقه در زمینه آموزش عالی و تکمیلی برای جذب دانشجو از کشورهای منطقه، بهره‌گیری از کیفیت برتر امکانات درمانی برای استفاده گردشگران و زوار خارجی، جهت تقویت همگرایی قومی و مذهبی، بنیه علمی و فرهنگی و ارتقاء قدرت اقتصادی مردم منطقه شمال شرق کشور.

منابع

الف - منابع فارسی:

- بیگ، علی اصغر (۱۳۹۵)، رساله دکتری "تأثیر عوامل ژئوپلیتیک دریای خزر بر راهبردهای دفاعی جمهوری اسلامی ایران"، دانشگاه عالی دفاع ملی، دانشکده دفاع ملی، تهران
- تافته، گودرز (۱۳۹۴)، "تبیین تأثیر عوامل ژئوپلیتیکی ترکمنستان بر تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران"، دانشگاه عالی دفاع ملی، دانشکده دفاع ملی، تهران
- حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۸۵)، "اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک"، انتشارات پاپلی، مشهد
- حافظ‌نیا، محمدرضا، احمدی پور، زهرا، بویه، چمران (۱۳۹۱)، "تبیین الگوی فضایی و نقشه قلمروهای ژئوپلیتیکی جمهوری اسلامی ایران"، فصلنامه راهبرد دفاعی، سال دهم، شماره ۳۹، صص ۱۹۷-۲۲۹
- روشندل، جلیل و قلی پور، رافیک (۱۳۹۲)، "سیاست و حکومت در ترکمنستان"، چاپ سوم، انتشارات وزارت امور خارجه، تهران
- رهنما، محمدرحیم، توانگر، معصومه (۱۳۸۹)، "نقش شهرهای مرزی در فرآیند جهانی شدن و توسعه منطقه‌ای ایران مطالعه موردی شهرهای مرزی استان خراسان رضوی"، فصلنامه ژئوپلیتیک، سال ششم، شماره ۳، صص ۱۸۵-۱۵۲
- سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی وزارت آموزش و پرورش (۱۳۹۴)، "استان‌شناسی خراسان جنوبی"، شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران
- سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی وزارت آموزش و پرورش (۱۳۹۵)، "استان‌شناسی خراسان شمالی"، شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران
- سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی وزارت آموزش و پرورش (۱۳۹۴)، "استان‌شناسی گلستان"، شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران
- سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح (۱۳۸۷)، "ژئوپلیتیک منطقه خلیج فارس - با تأکید بر شیعیان"، انتشارات سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، تهران
- صفوی، سید یحیی، جلالی‌نسب، عبدالله (۱۳۹۵)، "جغرافیای امنیتی مرز ایران و افغانستان و پیامدهای امنیتی آن بر جمهوری اسلامی ایران"، مرکز آموزشی و پژوهشی شهید سپهبد صباد شیرازی، تهران
- عزتی، عزت اله (۱۳۸۲)، "ژئوپلیتیک"، چاپ پنجم، انتشارات سمت، تهران
- کریمی، حسین (۱۳۸۹)، "ترکمنستان"، چاپ دوم، انتشارات وزارت امور خارجه، تهران

- گروه مطالعاتی امنیت (۱۳۸۷)، "تهدیدات قدرت ملی شاخص‌ها و ابعاد"، انتشارات دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران
- معاونت اطلاعات قرارگاه شمال شرق (۱۳۹۶)، "خلاصه‌ای از اوضاع جغرافیایی، اقتصادی، اجتماعی و نظامی استان خراسان رضوی"، چاپ‌نشده.
- معاونت اطلاعات نزاجا (۱۳۹۰)، "اوضاع فرهنگی، سیاسی، اجتماعی، مذهبی استان گلستان"، چاپ‌نشده.
- معاونت اطلاعات نزاجا (۱۳۹۵)، "تهدیدات و فرصت‌های موجود در کشورهای افغانستان و ترکمنستان و تأثیر آن بر مؤلفه‌های امنیتی، انسانی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی در جمهوری اسلامی ایران"، چاپ‌نشده.
- نوروزانی کوهستانی، شهرام (۱۳۹۳)، "نقش عوامل ژئوپلیتیک افغانستان در تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران"، دانشگاه عالی دفاع ملی، دانشکده دفاع ملی، تهران

ب- سایت‌ها:

- www.scipost.com
- www.skocr.ir اداره کل ثبت احوال استان خراسان جنوبی:
- www.amar.org.ir مرکز آمار ایران:

